

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या १२५ व्या जातीनी निमित्त
द्वारिकू सदिच्छा...

निखार्यावरुची वाट

कमल पारस्पे उक्त मुंशा नोंदवण्ड

प्रति.

PRINTED MATTER

प्रेपक : डॉ. दिलीप सावंत
'प्रवीण', वाहतुकनगर, कंधार, निं. नांदेड - ४३९ ७९४
मो. ९८६०५९९०६९

आनंदप्रत्यय हे हे त्रिमासिक मालक, प्रकाशक व संपादक, डॉ. दिलीप सावंत यांनी देवदत्त देशपांडे यांच्या
साऱ्ग श्रिंटीग प्रेस, यंन नामदव संकुल, चिखलदारी कॉर्नर, नांदेड येथे मुद्रित करून 'प्रवीण',
वाहतुकनगर, कंधार, निं. नांदेड येथे प्रकाशित केले.

त्रिमासिक

ज्ञान-पूर्व

यष्टि सहावे

अंक १ वर्ष

जॉन्स्टोन प्राह्ण २०१५

An Internationally Refered, Registered & Peer Reviewed Peer
Research Journal in Marathi

ज्ञान-पूर्व

डॉ. दिलीप सावंत

शोधनिबंध पाठविण्यासंबंधी माहिती

१. शोधनिबंध हं-मेल ने पाठवाया
- E-mail : dilipsawantkandhar@gmail.com
२. शोधनिबंधाची सि.डी. व प्रिंट कॉपी फक्त पोष्टानेच पाठवायी. सि.डी. व प्रिंट कॉपी पाठविणे आवश्यक.
३. शोधनिबंध हा Adobe Pagemaker मध्ये ISM-DVB-TTDhruv, font Size-15 व Leading 15.5 मध्ये टाईप केलेला असाया.
४. संदर्भ सूचीत लेखकाचे नाव, ग्रंथाचे शीर्षक, प्रकाशन स्थळ, प्रकाशन वर्ष व पु.क्र. असणे आवश्यक.
५. शोधनिबंधासोबत शोधनिबंध रवतःचा असल्याचे पत्र स्वतःच्या सर्हीने पाठवावे.
६. शोधनिबंध पाठवत असताना कॉम्प्युटर संदर्भात शंका किंवा अडचण आल्यास संतोष जाधव, भ्रमण ध्वनी - 9604296254 यांच्याशी संपर्क साधावा.
७. शोधनिबंध हा जास्तीत जास्त ३ पृष्ठांचा असाया.
८. वार्षिक वर्गणी डॉ. दिलीप सावंत या नावाने पुढील खात्यावर जमा करावी.
- ९.) स्टेट बँक ऑफ हैंद्राबाद, शाखा कंधार, खाते क्र. 52175239511

CORRESPONDENCE ADDRESS

EDITOR

Dr. Dilip Sawant

Praveen Nivas, Wahatuk Nagar,
Kandhar - ४३१७१४
Maharashtra State
Mob.- 9860599061

अनुक्रमणिका

- १) जागतिकीकरण आणि मराठी पुढील आव्हाने - प्रा. शंकर वाघमारे
- २) मराठी आणि हिंदी ग्रामीण कादंबरीतील स्त्रियांचे चित्रण - प्रा. राहूल भालेराव पाटील
- ३) मानवतायादी भटक्या - विमुक्ताचे उद्धारकते - राजर्षी शाहू महाराज - सुवर्णा महाजन बामणपल्ले बंजारा समाजातील उद्घाणे आणि सामाजिक टेवा - डॉ. रावसाहेब चव्हाण
- ४) सामाजिक जाणिवेचा प्रगल्भ आविष्कार : रस्ते दुभंगत आहेत - डॉ. शेषराव नाईकवाडे
- ५) मराठी ग्रामीण कादंबरी : उद्गम आणि विकास - शिवाजी आनंदराव सुर्यवंशी
- ६) किरवंत परिवर्तनाच्या लढाईतील नाटक - प्रा. डॉ. सोनटक्के आर.टी.
- ७) सावित्रीबाईची कविता : आक्षेप आणि खंडन - डॉ. विजय बापू गायकवाड
- ८) प्रयोगरूप लोककला : लाळित - प्रा. रेखा काशिनाथ पसाले
- ९) मराठीतील विज्ञान साहित्याचे स्वरूप - सतीश दशरथ पाटील
- १०) नाटकातील व्यक्तिचित्रण व स्वभाव रेखाटन - डॉ. संदीप बनसोडे
- ११) जागतिकीकरण आणि व्यावहारीक मराठी भाषा - डॉ. एम.एस. मानकर

८) सावित्रीबाईची कविता: आक्षेप आणि खंडन

प्रा. डॉ. विजय बापू गायकवाड, मराठी विभाग प्रमुख, यशवंतराव चव्हाण कला व वाणिज्य महाविद्यालय, इस्लामपूर ता. वाळवा जि. सांगली. ४१५४०९
मोबा -९४२३८१०४३०, Email :- vijaygaikwad2222@gmail.com

प्रास्ताविक

सत्यशोधकचळवळीची प्रखर सुप्त शक्ती सावित्रीबाई फुले यांनी सत्यशोधकांना प्रेरणादार ठरणारी आत्मकथनात्मक काव्यरचना केली. त्यांनी काव्यफुले, बाब्वनशी सुबोधरत्नाकर, पितरपुराणण व शिवमहिमा हा संस्कृत भाषेतील मोडी लिपीत भावनात्मक काव्य (भाषांतर) संस्कृत मोडी ड. श्लोक लिहिले. त्याच्या प्रतिभेने निसर्गसौदर्यही टिपले. त्यांची सामाजिक कविता शूद्रातिशुद्रांच्या जागरणाचे साधन होते उपेक्षित समाजाच्या कल्याणाच्या ध्यासातून उफाळून आलेला तो एक उमाळा होता. त्यातील वैचारिक बैठक कर्मठांच्या कारवायांना आवाहन ठरणारी होती म्हणून त्या वैचारिकप्रवाहाचा उमाळा वेळीच बंद करण्याचा प्रयत्न क्षाला. त्यांच्या काव्यरचनेवर आक्षेप घेण्यात आले पण त्यातील सत्यता आणि परिवर्तनाची तळमळ समाजमान्य झाली आहे.

साहित्यक्षेत्रातील मक्तेदारी सातत्याने आणि बिनधास्तपणे उपभोगणा-या अभिजनवर्गाने अल्पशिक्षित बहुजन शूद्रातिशुद्र वर्गाला इतर सर्व क्षेत्रातील गुलामगिरीबरोबर साहित्याच्या क्षेत्रातही गुलामगिरी लादली. अभिजनांनी हिमनगाच्या पृष्ठभागाप्रमाणे पांढरेशीय, शहरी समाजाच्या भावभावनांचे चित्रण करून मराठी साहित्यक्षेत्रावर मर्यादा घातल्या. अभिजनांच्या साहित्यामध्ये बहुजन, शूद्रातिशूद्र, दीन दलितांच्या भावभावनांना सामावून घेण्याची क्षमता नाही. म्हणूनच बहुजन दीनदलितांची साहित्यातील बंडखोरी स्फोटक ठरली. या स्फोटाचा कंद्रेबिंदू महात्मा फुल्यांचे सत्यशोधकी साहित्य होय. महात्मा जोतीराव फुल्यांनी अभिजनांचा साहित्यातील संस्कृतिक गुलामगिरीचा कट आपल्या धारदार लोकभाषेतील रचनेद्वारा उधळून लावला. त्यांच्या साहित्यभाषेबद्दल स्वयंघोषित मराठी भाषेचा शिवाजी विष्णुशास्त्री चिपळूणकरांपासून आजच्या सनातन प्रभातच्या संपादकापयंतच्या कर्मठांनी आक्षेप घेतले. साहित्याची भाषा प्रगल्भ असावी असे संकेत दिले पण बॉम्बे नेटिव्ह एज्युकेशन

सोसायटीचे पाहिले संक्रेटरी जॉन जकिंस यांनी सन १८२५ मध्ये साहित्याच्या भाषे परिपत्रक काढून आदेश दिला. ते म्हणतात “जी देशाभाषा सर्व लोक समजतात; द्यावी. प्रोढ भाषेचे शब्द घालून दाढून अवघड करु नये.” त्यामुळे साहित्यातील संआणि पांडित्य प्रदर्शन कर्मी झाले. साहित्यनिर्मितीसाठी नित्यव्यवहारातील लवापरती जाऊत्नागली. समाजाच्या भाषेत साहित्य रचना करणे समाज हिताचे अस प्रत्यक्षात आणण्याचे कर्य एकोणिसाव्या शतकात फुले दांपत्याने केले. भाषा सा साधन आहे हे त्यांनी सिद्ध केले. त्यांनी अभिजनांच्या आरोप आक्षेपांकडे दुत आणि लोकभाषेत सत्यशोधकी विचार मांडले.

सावित्रीबाईच्या साहित्यातून विस्तृतपणे चरित्रात्मक विवेचन करून न्याय प्रयत्न प्रा. लिला गणेश पांडे (एम.ए.) या अधिव्याख्याता महिलेने केला आ ‘महाराष्ट्राच्या कर्तृत्व शालिनी’ हे सावित्रीबाई फुले चे चरित्र १ सप्टेंबर १९५३ रोजी केले. त्यांनी पुढे २७ नोव्हेंबर १९६६ रोजी सावित्रीबाई फुल्यांच्या चरित्राची दुसरी प्रसिद्ध केली. त्यानंतर गावगाडा या मासिकातून द.स. झोडगे आणी त्यांच्या पत्नी फुल झोडगे यांनी त्यांच्या कार्याचा चरित्रात्मक आढावा प्रसिद्ध केला. सावित्रीबाईच्ये २ कार्य जाणून भारावून गेलेले विचारवंत त्यांच्या कार्यकर्तृत्वाकडे आकर्षित झाले. मा. गो. माळी, कृ.प.देशपांडे, गजमल माळी, रा. ना. चव्हाण, बाबा आढाव इ. अभिजनांचे साहित्य संकलित करण्यासाठी खूप प्रयत्न केले. बहिष्कृत घराणे म्हणून आपत्स्वकीय, फुले घराण्याबद्दल माहिती देताना बन्याचवेळा मौन पाळत होते. जे व्याही ग्यानोबा कृष्णाजी ससाणे चंद्रभागावरील व्यभिचाराच्या आरोपाने व्यथीत जोतीरावांच्या घराण्याबद्दल वक्तव्य करणे टाळत होते. अशा प्रतिकूल परिस्थिती दुर्मिळ साधनं मिळवणं कठीण असतं याबद्दल फुलवंताबाई झोडगे अनुभव सांग

“नायगावचे त्यावेळचे पाटील यांना सावित्रीबाईच्या चरित्रातील ब्रह्मांडातील वार्षिकी वार्षिकी कागदपत्रे त्यांच्याकडे होती. मात्र ती मिळविणे होते. त्यांचे मन राखून काम करायचे होते. त्यासाठी नातेवाईकांच्याकडील लग्नका निमित्ते काढून मी अनेकदा नायगावला गेले. सावित्रीबाईबद्दल आस्था आहे हे पत्र प्रयत्न केला. कुंकवाची आडवी चिर रेखणं, पाटलांचा मान राखण्यासाठी ते चपला पदरात लपविणे, असल्या जुन्या परंपरा त्यांच्यासमोर कृतीत आणल्या विश्वास संपादन झाला. नंतर त्यांनी आठवणी सांगितल्या. अस्सल कागद

“घरचे वातावरण जुन्या परंपरेनुसार आणि कालानुसार धार्मिक होते. गावात बहिरोबाचे देवालय हे प्रमुख. बहिरोबा हा शंकराचा अवतार. साहाजिकच शंकराच्या भक्तीचे बाळकडू लहाणपणीच मिळाले असणार. आपल्या ‘काव्यफुले’, च्या मुखपृष्ठावर शंकराचे चिर रेखाट्यला सांगणे किंवा शंकराचे स्तोत्र रचणे यात ती भक्ती किंवा तो संस्कार टिकून राहिलेला दिसतो.”^३ महात्मा फुल्यांना देवदेवतांच्या कल्पना मान्य नसल्या तरी त्यासंदर्भातील निर्मिक संकल्पना मान्य होती. सावित्रीबाईंची शंकराच्या ठिकाणी असलेली सर्जनशील धर्मश्रद्धा महात्मा फुल्यांच्या निर्मिक कल्पनेशी विसंगत नसून सुसंगत वाटते. शंकर हे प्राचीन भारतातील अनायांचे आद्य दैवत या आदिदेवताचा हजारो वर्षांपूर्वी होऊन गेलेल्या द्रविडी संस्कृतीशी संबंध होता. अनायं दैवत म्हणूनही सावित्रीबाईंना या दैवताचा आदर वाटणे शक्य आहे. या श्रद्धेतून त्यांनी जोतीरावांना अपेक्षित असणारी निर्मिक संकल्पना व्यक्त केली आहे. महात्मा फुल्यांच्या सहवासात सावित्रीबाईंच्या श्रद्धेत फरक पडणे साहजिकच होते. म्हणूनच त्यांनी शिवप्रभूस आदिनिर्मिक मानले हे सावित्रीबाईंचे वैचारिकपरिवर्तन होते. घराण्यातील परंपरागत स्त्रीसुलभ श्रद्धावाद म्हणून सावित्रीबाईंनी “महिमस्तोत्र” या संस्कृत पोथीवर काव्य केले असून सावित्रीबाईंच्या हस्ताक्षरातील मोळी लिपीतील दोन पाने डॉ. मा. गो. माळी यांना उपलब्ध झाली आहेत. अर्थात काव्यफुले, काव्यसंग्रहाच्या पृष्ठचित्राबाबतची श्री. मूळ यांची शंका आणि त्या आधारे स. ग. मालशे यांचा आक्षेप तर्काधिष्ठीत ठरतो.

आक्षेप खंडन :-

स. ग. मालशे यांनी काव्यफुले या काव्यसंग्रहातील हस्ताक्षर त्याचा वळणदारपणा, त्यातील शब्दरचना, हस्तलिखिताचा सव्वाशे वर्षांपूर्वीचा कागद इत्यादीबाबत शंका व्यक्त केल्या पण या काव्यसंग्रहाच्या मूळ हस्तलिखितातील हस्ताक्षर आणि हस्तलिखितावर “सावित्री जोतीबा” अशी मोळी आणि मराठीतील सही या संदर्भातील साम्य पडताळणी करण्यासंदर्भात डॉ. य. दि. फडके यांनी हस्ताक्षर तज्ज्ञाकडून सिद्ध करून घेण्याबाबत डॉ. मा. गो. माळी यांना सूचना केली. त्याची अंमलबजावणी करता डॉ. माळी म्हणतात, “मी हे सर्व साहित्य मुंबई येथील सुप्रसिद्ध हस्ताक्षरतज्ज्ञ श्री. हरेश टी. गज्जर यांच्याकडून तपासून घेतले. श्री गज्जर यांनी त्यांच्याकडील अत्याधुनिकशास्त्रीय साधनांनी कागद व शाई यांचा कालखंड वॉटर मार्क्स आणि हस्ताक्षर याबाबत परीक्षण करून मोळीतील व इंग्रजीतील सह्या आणि मोळी व मराठी हस्ताक्षर हे एकाच व्यक्तीचे आहेत असा अधिकृत

स्पष्ट अभिप्राय दिला आहे. यावरुन हे सर्व साहित्य सावित्रीबाईं फुले यांचे आहे होते.”^४

हस्ताक्षरतज्ज्ञ श्री. गज्जर यांनी शास्त्रशुद्धपणे विविध दहा अत्याधुनिकउप आधारे डॉ. माळी यांनी पडताळणीसाठी दिलेल्या कागदपत्रांची पहाणी केली. (अर्थात मॅग्नी रेज पॉकेट मायकोस्कोप, स्टेरिओ, स्कोपीक, बायनाकुलर मायक्रोस्कोप मॅग्नेफोइंग) ग्लोसेस, टेस्ट प्लेट्स, अल्ट्रा व्हायलेट रेज, ट्रान्स मीटेड लाईट्स उरेज, व्हाईट फ्लोटोरोक्षेट ट्यूब इ.)

निष्कर्ष:-

महात्मा फुले यांच्या आध्यसक आणि संशोधकांनी दिलेल्या सबल पुढी आधारे, काही समाज सुधारकांनी घेतलेल्या मुलाखतींच्या आधारे आणि पडताळणीतून त्यांना वरील साहित्य साधनाचा कागद हा हस्तलिखितामध्ये निर्देशित काळीतील असून त्यासाठी वापरलेली शाई आणि लेखन सामुद्री तत्काली हस्तलिखितावरील सही आणि हस्तलिखितानातील हस्ताक्षर एकाच व्यक्तीचे असल्य केले. या कायदेशीर सिद्धते मुळे सावित्रीबाईं फुले यांची “काव्यफुले” “बाबू सुबोध रत्नाकर” आणि इतर रचना लेखन संपादित वाढ. मय सावित्री फुले यांचीच निर्मिती असल्याचे सिद्ध होते.

संदर्भग्रंथ

- १ डॉ. मा. गो. माळी संपादक, सावित्रीबाई फुले संमग्र वाढ. मय, म. रा. स. मुंबई आवृत्ती -२, सन १९९८ पृ. २८
- २ डॉ. देशपांडे कृ. प. अग्निफुले, नुतन प्रकाशन पुणे, आवृत्ती -१, सन १९९८ पृ. १९
- ३ डॉ. देशपांडे कृ. प. उनि, पृ. ३८
- ४ डॉ. मा. गो. माळी उनि, संपादकीय पृ. २७